

ՀՐԱԶՅԱ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ ԸՍՏ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ

Կան գրքեր, խորհրդավոր բնագրեր, որ մարդկային հիշողության սրբազան տաճարների արժեք ունեն, քանի որ խտացնում են ողջ մարդկության հոգևոր պատմությունը: Այդպիսի խորհրդավոր գրքերից է Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկը, և, ընդհանրապես, Գրիգոր Նարեկացու ողջ ստեղծագործությունը:

Նման բնագրերի գաղտնիքը նրանց հարաշարժության, մշտատևության մեջ է – նրանք փոխվում, վերամարմնավորվում են ժամանակի հետ, ամեն սերունդ յուրովի է վերընթերցում, ներապրում և վերաիմաստավորում այդ երկերը – նրանց առաքելությունն է միշտ վերարթնացնել սերունդների հոգևոր կապը, այդ կապի մեջ փնտրել տիեզերական ներդաշնության բանալին, նորոգել նրանց հավերժական ուխտն Աստծո հետ, հոգևոր հեռանկար բացել նրանց համար գալիքում:

Այդպիսի մի երկ է «Մատեանը», որն իր մեջ խտացրել, բյուրեղացրել է ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլ համայն մարդկության հոգևոր պատմությունը, պատմություն, որի կիզակետում բանական մարդն է աստվածացման իր գերագույն գաղափարով, որն իր ստեղծագործ ձիրքով, «անզուգական հրաշակերտությամբ» «էակից է, համացել է» Աստծուն:

Դեռ վաղ միջնադարից սկսած Նարեկացու մեկնիչներն անդրադարձել են «Մատեանի» հավերժության խորհրդին:

Մրն է «Մատեանի» հարակալության գաղտնիքը: Նարեկացին բանալիներ է թողել իր խորհրդավոր բնագրերի մեջ թափանցելու համար:

Գրիգոր Նարեկացին «Մատեանում» խոսում է Աստծո հետ իր անմիջական կապի, նրա արարչագործության ծիրի և իր ստեղծագործության միախառնության մասին, իր աստվածային խորհրդավոր տեսիլների մասին, որոնք լուսավորել են նրա հոգևոր կյանքը:

Ոչ պակաս խորհրդավոր են նրա ներապրումները, ներգագողություններն իր երկի հարակալության մասին, որ հոգևոր հեռանկար են բացում իր և գալիք սերունդների համար: Նա շատ է խոսում իր և իր ապագա ընթերցողների խորհրդավոր կապի մասին – նա հավատացած է, որ իր երկի, հոգեշունչ «Մատեանի» ամեն ընթերցման հետ նա՝ իբրև մշտնջենավոր ձայնարկու, բարբառելու է, քանի որ «Մատեանն» արարել է Աստծո հետ «համաշնչապես» ...

Ըստ նրա, բանական մարդն իր ստեղծագործ աշով «համացել» է Աստծուն:

Նա իր այդ սրբազան գաղտնիքին անդրադառնում է բազում անգամներ:

Սրանում է նա տեսնում է «Մատեանի» և ընդհանրապես ստեղծագործութ-
յան գերագույն իմաստը:

Նա բազմիցս արծարծում է նաև իր և իր ընթերցողների խորհրդավոր
կապի գաղափարը, որ ժամանակի հոգևոր շրջանակներից և վանական միջա-
վայրից տարածվում է ողջ քրիստոնեական համայնքի վրա՝ աղեղ կապելով
ժամանակների, սերունդների ու ժողովուրդների վրայով: Նրա «Մատեանը»
միջնորդ պիտի լինի նրանց և Աստծո միջև:

Գրիգոր Նարեկացին ոչ միայն կոնկրետ ընթերցողի, ունկնդրի ու լսարանի
զգացողություն ունի, այլ կարծես ստեղծագործում է նրանց հետ կենդանի
կապի ազդեցությունը:

Եվ նա, այս հոլովույթում, իբրև գոյաբանական գործոն, հարակայություն
առեղծված, ընդգծում է գալիք ընթերցողի կերպարը: Իր «Մատեանի» ամեն մի
ընթերցման հետ, հոգևոր առնչակցության պահին, բանաստեղծը վերակենդա-
նանալու է, և իբրև կենդանի ձայն խառնվելու է ընթերցողի աղերսներին և
օրհնաբանություններին:

Եվ նա իր և իր «Մատեանի» հարակայության գաղտնիքը տեսնում է
Աստծո, բանաստեղծի և ընթերցողի այս եռամիասնության մեջ:

Սրանով նա ընթերցողի համար հոգևոր ինքնակատարելագործման, մաք-
րագործման և «աստվածացման» ուղի է նշում, որն անցնում է «Մատեանի»
երկնուշեղ շավիղներով, «բազմաստեղյեան դրուագ»-ներով: Այն ստեղծված է
«ի հրաշակերտութիւն միագոյ իրի», որն, իր «Մատեանից» բացի, խորհրդա-
նշում է նաև բանական, աստվածակերպ մարդուն, և այստեղ միանում են իր
շնչավոր «Մատեանն»՝ իբրև կառույց, և բոլոր ժամանակների հոգևոր մարդն՝
իբրև հոգեկերտվածք: «Մատեանը» այն կառույցն է, այն «ներքին եկեղեցին»,
ուր իր պաշտամունքն է մատուցում «ներքին մարդը»:

Ժամանակների հոլովույթում վերժամանակյա այդ բնագրերը խորքային և
տարածական նորանոր ոլորտներ են թափանցում՝ ապրելով բոլոր սերունդնե-
րի մեջ՝ ձևավորելով նրանց հոգեկերտվածքը:

Եվ այստեղ Գրիգոր Նարեկացին բացում է ընթերցողի առաջ իր գաղտնիք-
ներից ևս մեկը:

Այդ հարակայող բնագրերը միանում են աստվածային ոլորտներում
«վերանկարված» Մայր բնագրին՝ դառնալով մարդկային հոգևոր պատմու-
թյան այն հայելին, որի անդրադարձները ներառում են, բյուրեղացնում են
կյանքի ցոլարձակումները:

Աստվածածնին նվիրված իր ներբողում նա գրում է.

Վերանկարեա՛ զառ յաւազանէն անախտ արգանդէ

Զկարդացեալս անուն ի գիր մատենի վերնում դպրոցիդ:

Հստ բանաստեղծի, ինքն Աստծո մատներով գրված ոսկեղեն խոսուն տախտակ է, և իր ստեղծագործությամբ երկրորդում է Աստծուն.

Որ ինձէն իսկ զիս՝
Ոսկեղէն տախտակս խաւսուն,
Նուիրեալ քումդ պատգամի,
Զգրեալսդ մատամբն Աստուծոյ...
Եվ ես զհւրատեսակ մրով
Զերկրորդն նմանութիւն առեալ հայթայթեմ:

(ԼԳ, Ժ)

Եվ ստեղծագործության այս համաբնագրում Սուրբ Հոգին ներընկալվում և պատկերվում է իբրև աստվածային քերթության, «հագներգության» խորունկ հայելի, որը ոչ միայն ստեղծագործում ու նախախնամում, այլև արտացոլում է մարդկային անհուն լինելության ծովը¹:

*

Գրիգոր Նարեկացին իր բանաստեղծական արվեստով բարեշրջել և բարեփոխել է ժամանակի հոգևոր արվեստների և գրականության ողջ համակարգը, այն ներմուծելով աստվածաբանության մեջ իբրև միստիկ աշխարհընկալման, աստվածային ներշնչանքի, ինքնարարման ու աստվածացման մի հղացք, որ գերազույն նպատակ էր հայեցողի և ստեղծագործողի համար:

Իր փիլիսոփայական երկերից մեկը՝ «Ճառ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ ասացեալ», որի բնաբանն է «Հայեա՛ց յանձն քո» անտիկ շրջանից սերող փիլիսոփայական ասույթը, նա սկսում է Դիոնիսիոս Արեոպագացուց մի մեջբերումով, որն, ըստ էության, նրա աստվածաբանության մի մեկնություն-խտացում է: Այն ամբողջացնում և յուրովի բանաձևում է աստվածային աստիճանակարգության դիոնիսյան միստիկ տեսությունը, որը սերում է նորալատոնական սկունքներից:

«Գու՛թ արարչական խնամոցն Աստուծոյ եւ անդունդք սեռն եւ յստակ սիրոյ նորա անմեկնելի եւ անորոշելի են յարարելոցն յիւրմէ լուսաշարժ եւ բարեբուղիս ստեղծագործելոցն յառաջնոցն մինչեւ ի հուսկ յետին յարարածս, որ բոլորովին անշունչք են եւ անշարժք, ըստ մեծին Դիոնիսեայ Արիսպագացոյ...»²:

Տիեզերական այս աստիճանակարգությունը Դիոնիսիոսի և նրա հետևորդներից Գրիգոր Նարեկացու աստվածաբանության առանցքն է, ըստ որի աներևույթ ոգեղեն և երևելի՝ մարմնավոր աշխարհները ներթափանցված են աստվածայինով՝ հրեշտակների դասերից մինչև բնության հետին արարածները:

Գրիգոր Նարեկացին քրիստոնեական-նորալատոնական այս դրույթն է դնում իր բանաստեղծության հիմքում. բանաստեղծն օժտված է աստվածա-

¹ Տե՛ս Հ. Հ. Փամբազյան, Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու կյանքը, Եր., «Նաիրի», 2005, էջ 93-105:

² Մատենագիրք հայոց, ԺԲ հ., Ժ դար, Գրիգոր Նարեկացի, Եր., 2011, էջ 1040:

տուր ձիրքով, նա կոչված է աղոթելու և օրհնաբանելու ոչ միայն համայն մարդկության, այլև բոլոր արարածների անունից՝ որպես **տիեզերաքարոզ վարդապետ**, և նրա լսարանը, հանդիսարանը դառնում է ոչ միայն համաքրիստոնեական համայնքը, այլև համաշխարհը, որը ոգեղենացած, անձնավորված, «բարառնաբար» մասնակցում է նրա «հոգեշունչ» աղոթասացությունը:

Բանաստեղծը, որ ստացել է Աստծո բոլոր արարածների անունից խոսելու աստվածային պարգևը, կոչված է գոհաբանական, «հոգեշունչ» աղոթք կարդալու և օրհնաբանելու աստվածային արարչագործությունը՝ երկնային «լուսաշարժ եւ բարեբուղիս» էություններից մինչև աստվածարյալ բնության հետին արարածները:

«Այլ ի լսելիս եւ ի շրթունս, եւ ի տեսիլ աչաց, եւ ի բազուկս բառնալով զգիրս աստուածաշունչս՝ հոգեշունչ լինել յուսացայ...»

Յաղագս որոյ ընդ իս առեալ զբոլոր գոյսս... տալով բնաւիցն խաւսուն լեզուս՝ եւ ամենեքումբ գոհանամբ զնմանէ, որ ետ ինձ ի վայելս զայս ամենայն:

Եւ ի կատարման աստ յոտն կալ պարգեւեաց ինձ առաջի աստուածարկու եւ քրիստոսաժողով հարանց եւ հարազատից եղբարց՝ առնուլ զաղաւթս եւ զարհնութիւն աղէկիզեալ սիրալի եւ աստուածագութ խնամոցն...»³:

Անցած ու գալիք ժամանակները, համաշխարհն ու համայն մարդկությունն է նրա հանդիսարանը, որի առջև նա աղոթում ու փառաբանում է Աստծուն բոլոր արարածների անունից՝ իբրև տիեզերաքարոզ, տիեզերալույս վարդապետ:

Տիեզերաքարոզ վարդապետի և տիեզերական հանդիսարանի այդ զգացողությունն ընկած է «Մատեանի» հիմքում:

«Իսկ յանդիմանութիւնս գրաբանականս, ի կոյտս բազմութեան ազգաց եւ թարգմանութիւնս ժողովրդոց, զայս արգահատութիւնս մաղթողականս նուիրեցի, զոր ներքնաշարեալքդ սահմանադրեն գոհաբանութիւնք»:

(ԼԳ, Ա)

«Արդ, զայս գոչումն ծածուկ խորհրդոց՝ կերպաւորելոց յայսմ մատենի, ամենալուր ականջաց մեծիդ Աստուծոյ ընծայեցուցի, սովիմբ սպառազինեալ, եւ ապա մտի ի հանդէսն...»:

(ԼԳ, Փ)

Ողորմելի հեծութեամբ թախծեալ ի հոգի,
Անաչառ խայտառականաւք հրապարակաւ
Ի յեկեղեցիս բազմութեան ազգաց վերապատմեցից՝
Բարձր ձայնիւ, բարբառով մեծաւ աղաղակելով:

(ԼԹ, Ա)

³ Նույն տեղում, էջ 1042:

Եւ քանզի առ ամենայն հասարակ տնկեցեալ
յերկրի ազգ բանականաց
Այս պատուէր նկարագրական
Նորոգ մատենի ողբոց նուագի,
Որ զամենեցունց կրից պատահմանց
նշաւակեալ յիրում պատկերի,
Իբր կցորդ մեծգիտակական կարեաց համայնից՝
Առ բոլոր գումարս բազմահոլով
տիեզերակոյտ քրիստոնէից...
Առ դէմս աղաւթից այսու մատենիւ
մատակարարեսցի,
Ձեռնարկեալ Հոգւոյդ զարութեամբ...

(Գ, Բ)

Եւ աւրհնեալ սրբեա՛ զտառ մատենի այսր ողբերգութեան,
Եւ գրեալ դրոշմեսցես յարձան յաւիտեան...
Կացցէ՛ առաջի քո մշտնջենաւոր
Եւ յիշատակեսցի՛ ի լսելիսդ քո հանապազ,
Բարբառեսցի՛ շրթամբք ընտրելոց քոց
Եւ խաւսեսցի՛ բերանովք հրեշտակաց քոց...
Պատմեսցի՛ ի յականջս ազգաց
Եվ քարոզեսցի՛ ի լուր ժողովրդոց,
Նկարեսցի՛ ի դրունս իմաստից
Եւ տպաւորեսցի՛ ի սեամբ զգայութեանց,
Իբր կենդանեալք զի՛ մս պատմեսցէ...
Եւ թէպէտ վախճան ընկալայց իբր զմահացու,
Այլ յարակալութեամբ բանի այսր սոփերի
Գրեցա՛յց կենդանի:

(ՁԸ, Բ)

*

Հոգեշունչ այդ աղոթասացութեան, տիեզերական այդ քարոզի հանդիսա-
րանը համաշխարհն է, հանդիսատեսը՝ համայն մարդկութիւնը:

Եվ այդ տիեզերական արարողութիւնը կառավարում է «ներքին մարդը»:

Ըստ միջնադարյան միստիկ տեսութիւնների, որոնց դավանում էին Գրի-
գոր Նարեկացին և իր նախորդները՝ մարդն՝ իբրև ամբողջութիւն, բաժանվում
է երկու մասի՝ ներքին մարդ և արտաքին մարդ:

Ներքին մարդու գաղափարը կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում Նարեկյան
դպրոցի և հատկապես Գրիգոր Նարեկացու ուսուցչի՝ Անանիա Նարեկացու բա-
րոյագիտութեան և արվեստի տեսութեան մեջ, այն նրա աստվածաբանութեան

կարևորագույն հանգույցներից ու խտացումներից է: Եվ եթե բարոյագիտության, բարոյական մաքրագործման և սրբակենցաղության հիմնական խնդիրը նա համարում է **ներքին և արտաքին մարդու** ներդաշնությունը և հոգևոր հավասարակշռությունը, ապա բուն ստեղծաբանության, ստեղծագործության ընթացքում հիմնական ազդակ և շարժիչ գործոցն է դառնում **ներքին մարդու** ընկալումն ու ներապրումը՝ իբրև ստեղծագործողի ներքին, հոգևոր կյանքի խտացում և անձնավորում. **ներքին մարդն է** կառավարում նրա ներանձնական աշխարհը, նրանով է մարդը գոյավորվում և կայանում իբրև Աստծո պատկեր և ստեղծագործելու իր ձիրքով միանում է, «համացեղ» է դառնում նրան (Գրիգոր Նարեկացի):

Եվ այստեղ է «Մատեանի» հոգևոր կիզակետերից մեկը: **Ներքին մարդն**, ահա, մտնելով իր ստեղծագործ ծիրի մեջ, թափանցում է կենսագործունեության բազմաշերտ մի ոլորտ՝ ներառելով նաև **արտաքին մարդու** տիրույթը, հոգևոր խոր ներընկալումներն ու ներապրումները, իբրև հոգևոր կենսոլորտ, արտածելով արտաքին աշխարհ, ուր **ներքին մարդու** շնորհիվ անձնավորում է ամեն ինչ: Եվ մարդկության բոլոր ներքին ցնցումները, հեղաբեկումները, փլուզումները, աղետալի անցքերը՝ իբրև ողբերգություն, անձնական վերապրում, անցնում են **ներքին մարդու** տիրույթով՝ ապաքինվելով, զտվելով և մաքրագործվելով այնտեղ: **Ներքին մարդն է** իբրև տիեզերական փորձանոթ, մաքրագործում համաշխարհը. այս խորին խորհուրդն ու ողբերգական ընկալումն իր ապոթեոզին է հասնում Գրիգոր Նարեկացու «Մատեանում», ուր արտաքին աշխարհն ու ներաշխարհը միանում են տիեզերական համաբնագրում:

*

Ներքին մարդու հասկացությունը, նրա պատկերացումը, «ներքին ու արտաքին» պատկերավորումը գերագույն նշանակություն ունեն միատիկ բանաստեղծի և ընդհանրապես արվեստագետի համար: Ըստ այդ պատկերացման՝ մարդկային բուն կենսագրությունը, ներքին դրաման, ողբերգությունը և մաքրագործումը կատարվում է հենց ներքին մարդու տիրույթում:

Ներքին մարդը դառնում է մարդ-ընթացք, շարժում դեպի կատարելատիպը, ինքնակատարելագործման հոգևոր ուղի, որն աղերսվում է իբրև ամբողջություն, իր արտերևույթի, արտաքին մարդու տիրույթի հետ՝ իբրև վարք ու բարքի ամբողջություն, գործնական փիլիսոփայության արտահայտություն:

Ինչպե՞ս էր ներքին մարդը պատկերանում միջնադարյան միատիկին... բնականաբար իբրև հոգևոր կյանքի վերամարմնավորում... բայց նաև ներքին կյանքի ինքնակերպավորումների, խորհրդավոր բանական և հուզական հոսքերի անձնավորումների մի խորհրդավոր աշխարհ, **ներանձնության** կենդանի զգացողություն. մարդը կարծես գոյում է զուգահեռ աշխարհներում, որոնք ներդաշնակում են իրար՝ արտաքին մարդուն զուգադրվում է ներքին մարդը,

աղոթքին՝ ներքին աղոթքը, մենախոսությանը՝ ներքին մենախոսությունը – անգամ արտասանության բուն արարողությունը վերածվում է ներքին ծեսի՝ աղոթողի արտաքին շարժումներին, դիմախաղերին, հուզական դրսևորումներին համապատասխան և համաժամանակ ներապրում և աղոթում է **ներքին մարդը**:

Ներքին մարդու այդ կենսական զգացողությունը ոչ միայն զորեղ ներշնչանքի աղբյուր և ազդակ էր ստեղծագործողի համար, այլ ճանապարհի ուղենիշ աստվածամերձ ոլորտներում և, ի վերջո, աստվածացման ճանապարհ:

Ավելին, ներքին մարդն էր՝ իբրև միատիկի հոգևոր կերպի անձնավորում՝ ներապրում մարդկային ողջ պատմությունն իբրև ներանձնական խորագույն դրամա, ողբերգություն, նա համամասնակից էր դառնում այդ պատմությանը, այնտեղից քաղելով իր բանաստեղծական խոսքի, իր աղոթքի բանական և հուզական խռովքները...

Այսպես, ահա, բանաստեղծը բացվում էր այդ հսկա աշխարհի առջև, և հոգևոր ներսուզումների ընթացքում իր մեջ էր ներառում համաշխարհը...

*

Ներքին և արտաքին մարդու փոխառնչությունները, հոգևոր ունակությունների և կարողությունների ներընթաց շարժում էին ենթադրում, որի նպատակը հոգևոր կյանքի, ներաշխարհի ոչ միայն զգացողությունը, ներապրումը, այլև յուրատեսակ վերամարմնավորումը, կերպավորումն էր՝ մի յուրատեսակ փոխներթափանցում, հակադարձ շարժում արտաքին մարդուց դեպի ներքին մարդ և հակառակը, որի արդյունքում մարդու արտաքին կյանքը, վարքն ու բարքը ներառվում էր նրա հոգևոր կերպարի մեջ, այն կառավարում էր «ներքին մարդը», որն «Աստծո պատկերն» էր, և որի երկրային նմանակը արտաքին մարդն էր: Եվ ստացվում էր այնպես, որ մարդն իր աստվածային էության մասին դատում էր նաև իր «երևելի պատկերով»՝ **արտաքին մարդով**:

Մարդն, անգամ արտաքին կենցաղավարությանը, մտնում էր մի սրբազան արարողակարգի մեջ, որի գլխավոր օրենքը համամասնությունն ու ներդաշնությունն էր – ամեն ինչ այդ արարողակարգի մեջ այլ իմաստ էր ստանում, և ծիսականացման կենտրոնում աղոթասացությունն էր, որն ամբողջացնում էր սրբակենցաղ վարքն ու մաքրագործության ընթացքը:

«Ներքին մարդու» հոգեֆիզիկական զգացողության շնորհիվ մարդը նոր, հոգևոր դեմք էր ստանում, և ձգտում էր ներդաշնակել և նույնացնել նրան իր արտաքին կերպը:

Դա զարգացնում էր նրա **ինքնակերպավորման** ձիրքը, որ բոլորովին նոր ընկալում էր ստեղծաբանության մեջ և զարկ էր տալիս ընդհանրապես նրա կերպավորման արվեստին:

Նա բնության երևույթների, Արարչի և նրա արարածների հետ խոսում էր «բարառնաբար», «դիմառնաբար», այսինքն կերպավորելով և դիմելով նրանց,

բայց այս «բարդ ու պարզ» խաղում հաճախ ինքն էր հայտնվում իր դիմաց՝ ներքին մարզն ու արտաքին մարզը երկխոսում էին իրար հետ: Նման խորհրդավոր տեղիներ կան «Մատեանում»:

*

Աստված ոչ միայն ընկալվում է իբրև «անընդմիջելի մերձատր», իբրև ներկայություն մարդկային հոգիներում, այլև այդ ներկայությամբ նույնանում է մարդու էություն՝ «ներքին մարդու» հետ, և ստացվում է այնպես, որ զգացմունքային էքստազի խորհրդավոր պահերին բանաստեղծը՝ դիմելով Աստծուն, դիմում է ասես ինքն իրեն, հայտնվում է իր աստվածային էություն՝ «ներքին մարդու» առջև, որը դեմք ու կերպարանք ունի.

Իսկ եթէ, ամենիցդ Աստուած անքնին,
 Իմովս վասն իմ առ իմ փրկութիւն, ի դէմս իմ,
 Իբր թէ ընդ քոյդ էութեան ես իցեմ
 Մարմնով պարունակողիդ կցորդ միացեալ...
 Եւ դու, բարերար, յաղագս իմ ի յիմս կերպի...
 Որպէս թէ կամաւ ընդ քեզ ես կրիցեմ...
 Աստուածապէս նուիրեալ եւ ի մասունս
 անհատս բաշխեալ:

(ԾԳ, Գ)

Բանաստեղծը հայում է ինքն իրեն, և հաճախ նրա փոխարեն ներքին մարդն է բարբառում՝ բարառնաբար դիմելով Աստծուն՝ «գերագոյն արվեստագետին»: Նա ձեռք է բերում ներքին տարածք, ներքին շարժում, ներքին դեմք ու կերպարանք, վերագտնում, վերահայտնաբերում է իր աստվածային ես-ը, սրբազնագործում է իր ներքին կյանքը և ստեղծագործության ընթացքը՝ անխզելիորեն կապվելով և միախառնվելով աստվածային արարչությանը: Եվ այս ընթացքում Աստված ինքն է բանաստեղծի կերպարանքն առնում «Եւ դու, բարերար, յաղագս իմ ի յիմս կերպի»: Ստեղծագործության և աստվածային ներշնչանքի այս փոխներթափանցման, միեղենության ընթացքը ներկայացվում է «Մատեանի» բազում տեղիներում.

Եղիցի՛ ողորմութիւն ստեղծողիդ ընդ իս
 Եւ շունչ ոգւոյս իմ ընդ քեզ՝
 Անբաժանաւրէն կապաւ միացեալ ի մի:

(Ղ, Ե)

Ահա այս խորհրդավոր «հանդիպումից», առեղծվածային «համընկնումից» հետո լիովին այլ տեսադաշտ, զգայապատկեր, ներքին աղերս ու բովանդակություն են ձեռք բերում Աստծո գերանունությունների շարքերը, որոնք շղթաներ ու սանդղաշարեր են կապում դեպի երկինք վերառաքվող աղոթքներում. Աստված կրկին դառնում է անհասանելի՝ սակայն «ներքին մարդու»

տիրույթում, որը չունի տարածական ու ժամանակային սահմանափակումներ, այլ գոյում է աստվածամերձ ոլորտներում՝ մերձենալով և հպվելով Նրան, բայց հաղորդվելով նաև անսահման հեռավորությունից.

Ո՛չ ձեռինդ միայն ձգմամբ հպաւորութեան,
Ո՛վ բարեգութ Աստուած մերձաւոր,
Այլ ի բացեայ գոլով միջոցաւ մեծաւ՝
Ակն ունիմ զաւրել քո բանիդ առ իմ բժշկութիւն...
Այլ ի վերինն երկնի բազմելով՝
Եւ ի ստորինս երկրի բովանդակ,
Առ հրաշիցն սքանչելութիւն՝ ոչ ունիմ հատուցանել:

(ժէ, Գ)

Աստվածային խոսքն է բանաստեղծի «բժշկության» աղբյուրը, որին շահախաված է, միախառնված է, «համահունչ և համաշունչ» է բանաստեղծի խոսքը. խոսքը, բառը, դառնում է աստվածային այդ աստիճանակարգության, Աստծո և մարդու անխզելի կապի խորհրդավոր հանգույցը, գոյաբանական, աստվածաբանական արժեք լինելուց զատ այն դառնում է կենդանի աստվածազգացողության, աստվածահաղորդության կենսական բանաձև՝ հանապազ, հարաժամ աղոթասացություն և աստվածաբանություն:

«Անընդմիջելի մերձավորության», «հպավորության» գաղտնիքը խտանում է բառի մեջ, որը ձեռք է բերում ներքին ձգողականություն, կենդանի, աստվածային իմաստ և կենսական թրթիռ, բանաստեղծությունը դառնում է էաբանություն, գոյութենաբանություն, բանաստեղծն այն ընկալում է իբրև «աստվածային լույս», «ամենասփյուռ ճառագայթ», իսկ բանաստեղծը դառնում է աստվածային լույսի բաշխող:

Այս իղձք խորհրդոց խոստովանեալդ քո տենչանաց,
Այս նշոյք լուսոյ ամենասփիւռդ ճառագայթից,
Այս ախորժութիւն ճաշակաց բարեբանեալդ քո քաղցրութեան:

(ՀԳ, Բ)

Եւ փոխանակ զի ես ոչ խնդրեցի հետեւել լուսոյդ՝
Դո՛ւ ելցես ինձ յայց, ճառագայթ ծագման հայրենի կերպիդ:

(ՀԸ, Բ)

Մի՛ խզեր զկապ միութեան ընդ քեզ սիրոյն պնդութեան,
Մի՛ մերժեսցես զարուեստ զարութեանն լեզուոյս յարմարութեան,
Մի՛ պակասեցուցաներ զյաջողուած աջոյս՝
Առ ի լուսոյդ մասունս բաշխեալ:

(ՀԹ, Գ)

Բառերը, բանաստեղծությունը դառնում են այն հարաբերութիւն, համասփյուռ, ճառագայթող աղբյուրը, որոնք ներքին լույս ու տեսողություն են պարգևում բանաստեղծին, որոնցով նա միանում է ներքին մարդուն և նրա միջոցով՝ Աստծուն:

Բանաստեղծն աստվածային լուսեղ բխումները, ամենասփյուռ լույսը փոխակերպում է բանաստեղծության և կրկին վերառաքում Աստծուն. բանաստեղծությունը դառնում է տիեզերական շրջապտույտ.

Քանզի կրկնեալ զլուսոյդ անսպառ բարիսդ
Որ ի քէն առ իս յամառս թշուառութիւն,
Քոյին աղերսիւ առ քեզ մաղթեցից,
Յարմարեալ դարձեալ ի նիւթս բանից՝
Ձտառ ողբերգութեան այսր մատենի
Լցից թախծութեամբք եւ հեծեծանաւք:

(ՄԳ, Բ)

*

Այսպես ներքին մարդու միջոցով բանաստեղծը կապվում է Աստծո և համաշխարհի հետ, կապվում է «հոգեշունչ» բառի, խոսքի միջոցով: Այս գաղափարը գերիշխող է նրա «Ճառում»:

«Այլ ի լսելիս եւ ի շրթունս, եւ տեսիլ աչաց, և ի բազուկս բառնալով զգիրս աստուածաշունչս՝ հոգեշունչ լինել յուսացայ...»

Յաղագս որոյ ընդ իս առեալ զբոլոր գոյսս ի մասունս բաժանելով եւ ի ստիքս կոտորելով, քան զկիտուածս մանրութեան հատոյ մանանխոյ, տալով բնաւիցն խաւսուն լեզու՝ եւ ամենեքումք գոհանամք զնմանէ, որ ետ ինձ վայելս զայս ամենայն: Եւ ի կատարման աստ՝ յոտն կալ պարգեւեաց ինձ առաջի աստուածարկու եւ քրիստոսաժողով հարանց եւ հարազատից եղբարց՝ առնուլ զաղաւթս եւ զաւրհնութիւն աղէկիզեալ սխրալի եւ աստուածատուր խնամոցն»⁴:

Ահա այսպես ներքին հայեցողությունը նույնանում է աղոթքի և օրհնության հետ, իր մեջ ներառելով ողջ տիեզերքը, համաշխարհը, որոնց փոխարեն բարբառում է բանաստեղծը:

Այս հայեցողության և օրհնաբանության ընթացքում մարդու հոգին՝ ներքին մարդը միանում է Սուրբ Հոգուն, և բացվում է հոգևոր տեսողությունը՝ «աչքերի աչքը»: Եվ տիեզերական այդ հանդիսարանում բոլոր բանական մարդիկ ասպարեզում են՝ իբրև հանդիսականներ: Մարդը հայտնում է իրեն՝ իբրև հայելի, միանալով աստվածային արտացոլանքներին և հասնելով «վերնական և իմանալի» իմաստությունը:

«Հոգին Սուրբ բոլորից է ստեղծող եւ խնամարկու... եւ ընդ ամենեսեան խաւսի, որոց տուեալ է միտս եւ բանականութիւն... զի որքան աստ են՝ յասպարիսի են. եւ ի տեղուջն հանդիսական...»⁵:

⁴ Մատենագիրք հայոց, ԺԲ հ., Ժ դար, էջ 1042: Ստիք բառը, ի թիվս այլ իմաստների, բնության տարր և տարերք է նշանակում (տե՛ս Նոր Հայկազեան բառարան, հ. Բ, էջ 746):

⁵ Նույն տեղում, էջ 1045:

«Եթէ հայելովն ի մեզ կրկին իմաստք են երեւելի եւ աներեւոյթ աչաց պարգեւելոց մեզ ի Տեառնէ, ապա քննելի է, թէ որոց աչաց է հրամանս հայել յինքն... յայտ է, թէ մտացն է կարելի այս, որ ակն է հոգւոջն տեսաւդ եւ իմացող, որով գիտէ հոգին մարդոյն իբրեւ զաստուածայինսն Հոգին Սուրբ...»

Մեր հայիմք ի մեզ յաճախ՝ իբրեւ ի հայելիս, եւ հստակեմք զակն հոգւոյ մերո՞ մաքրելով յախտից... որք առնեն զաչս հոգւոյն շամանդադ. յայնժամ կարեմք տեսանել զական ականսն... թեւաւքն վերացեալ ի ստորոտս երկրէ ի վերնական եւ յիմանալի»⁶:

Ներքին մարդու այս խորագագացությունը բերում է նոր բացահայտումներ, նորովի ինքնահայեցողության և աշխարհընկալման՝ «պայծառացնելով» իր մեջ նրա պատկերը՝ նա կենդանի է պահում իր մեջ «Աստծո ճառագայթը», «նմանվում է Քրիստոսի գլխին» և սկզբնատիպին:

«Որքան արտաքին մարդս մեր ապականի եւ շարշարի, այնքան ներքինն մեր նորոգի եւ պայծառացեալ գեղեցկանայ, քանզի հակառակ են միմեանց. մինն ի վեր ջանայ ելանել առ Աստուած սրբութեամբ, եւ միւսն ի վայր բերի ի յախտս եւ յապականութիւնս...»

Հայեաց ի քեզ. տէ՛ս, թէ առողջ ես եւ անմեղ հոգւով եւ զպատկերն Աստուծոյ անարատ ունիս՝ երանելի ես եւ ցանկալի Հոգւոյն Սրբոյ... փափաքելի հրեշտակաց. զի ճառագայթ Աստուծոյ փայլատակէ ի քեզ, եւ գեղեցիկ լինիս տեսանելով, քան զամենայն որդիս մարդկան, նման գլխոյն մերոյ Քրիստոսի եւ սկզբնատիպին քրիստոնէից...⁷ Թէ կին մարդ է, թող հայի յինքն, զի եւ նա ներքին մարդովն, այսինքն՝ հոգւովն, Աստուծոյ պատկեր է»⁸:

Ներքին և արտաքին մարդը, սակայն, ամբողջական են՝ նրանով մարդը չի երկատվում, և սրանում է որդեգրության բուն խորհուրդը. նրանց միջոցով իրար են միանում երկրայինը և երկնայինը, մարդու զգալի և իմանալի գորությունները, և երկրայինով է երկնային վերին թագավորության ճշմարտությունը հայտնվում:

«Մի երկաքանչիւրոց գոյութեանց մերոց իրաւամբք կշտամբութիւն, զի մի՛ կիսամասնեայ առ մարդն ներքին եւ առ արտաքին՝ շարի կամ բարւոյ փոխատրութիւնն կարծեսցի՝ յանմահ՝ զարութիւն արքայական որդեգրութեանն, զի ընտելութեամբ երկրայնովս առաւելութիւն վերնումն թագաւորութեան յայտնապէս ճշմարտեսցի» (ՀԵ, է):

Մարդն աստվածակերպ է ներքուստ և արտաքուստ՝ իբրև հոգևոր մարմին, որ ձգտում է աստվածանմանության:

Իսկ որքան պատիժ անմաքրութեանս եղիցի՝

⁶ Նույն տեղում, էջ 1049-1050:

⁷ Նույն տեղում, էջ 1051-1052:

⁸ Նույն տեղում, էջ 1055:

Աստուած զգեցողիս ներքոյ եւ արտաքոյ:

(ԼԳ, Գ)

Ըստ այսմ, աղոթասացութեանը, ներքին վերառաքմանն ու հոգևոր հայեցողութեանը մասնակցում են և՛ ներքին, և՛ արտաքին մարդը: Գրիգոր Նարեկացու «Կարգ եւ կանոն աղաւթից» գործում կարդում ենք.

«Քանզի յերկուց է մարդս՝ իմանալի եւ զգալի, պարտ է, որպէս ասէ առաքեալն՝ արտաքին մարդ եւ ներքին, յորժամ աղաւթել կամիցին՝ մտաւք առ Աստուած վերանալ... եւ մտացն իբրեւ հովանի մարմնոյ ունել»⁹:

Եվ ներքին մարդու գաղափարն, ինչպէս Անանիա Նարեկացու բանաստեղծական արվեստի տեսութեան մեջ, կապվում է «զղջման և արտասուց» շնորհի հետ.

«Եւ աղաւթից ուսուցանելն անհնար է, բայց թէ ի փորձոյ ուսցի, եւ կարի աշխատութեան պէտք է եւ արտասուաց առնուլ զշնորհս աղաւթից...»

Յորժամ սա անդ ի յոտն կայ, որ է իմանալի միտքսն, եւ մարմինն՝ աստ, եւ յորժամ նա անդ զձեռն ամբառնայ, սա՛ ընդ նմին, եւ երբ նա խաւսի, եւ սա, եւ յորժամ նա ծունդը կրկնէ, ընդ նմին եւ սա:

Քանզի ընդ մտացն պարտ է զմարմինն շարժել, եւ զամենայն ինչ, որ մարմինն առանց մտացն առնէ, շատխաւսութիւն է եւ լեզուաւ աղաւթել: Քանզի իմանալի է Աստուած եւ զիմանալի մտացն աղաւթելն խնդրէ»¹⁰:

Այսպէս, ահա, խորհրդագգած բանաստեղծը մտնում է ներքին մարդու ոլորտ՝ ներքին շարժման, ներքին աղոթքի ու կերպավորումների մի ընթացքի մեջ, որ հոգևոր և մարմնավոր, ֆիզիկական ոլորտներում կատարյալ ներդաշնուելուն և համաժամանակյա ընթացք է ենթադրում. մարդու մեջ եղած Աստծո պատկերը՝ ներքին մարդը և իր մարմնավոր կերպը՝ արտաքին մարդը ներքին տեսողութեամբ եւ գերզգայութեամբ կապված են իրար, ներդաշնակում և կառավարում են նրա զգալի և իմանալի էությունները. աղոթքը պետք է լինի և՛ զգայական, և՛ մտավոր: Մարդու հոգու հետ պետք է նրա մարմինը շարժվի, և հակառակը: Ձեռքերն ամբառնալիս, մատները տատանելիս, ծնրադրելիս և բարբառելիս մարդու հոգևոր և ֆիզիկական մարմինները, կերպերը պետք է գործեն կատարյալ ներդաշնութեան մեջ, որպեսզի աղոթքը հասանելի լինի Աստծուն:

*

Գրիգոր Նարեկացու գաղտնիքներից մեկը նրա ստեղծագործութեան հարաշարժութեանն ու ժամանակի մեջ վերամարմնավորման, վերաիմաստավորման գործելունն է:

⁹ Նույն տեղում, էջ 1084:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 1085:

Այն դարերի հոլովոյթում ձևավորել է հայ մշակույթի, հայ բանաստեղծության ձգողական դաշտը, որն իր տիրույթում է պահում մինչև դրա նորագույն դրսևորումները: Ավելին, նույն այս ձգողականության տիրույթում է պահում նաև անցյալի գրական ավանդույթը՝ վերահայտնաբերելով և վերաիմաստավորելով այն «ի պատկերի յիւրում»:

Եվ վերամարմնավորման, ներքին շարժման ու հարակալության այդ խոր հղացքը ընկած է նրա ստեղծագործության հիմքում, որ կայանում է ներքին մարդու տիրույթում, «իմանալի» աշխարհում աներբ ու անժամանակ, վերամարմնավորելով ընթերցողների հոգիներում, հարակալելով սերունդների հերթափոխում: Եվ նրա բառաշխարհը, նրա բառերը, որ հանգույցներ են երկրի ու երկնքի, զգալի և իմանալի աշխարհների միջև, կենդանի են պահում նրա շունչը, պատկերը, նրա հոգու մանվածքը, որն անընդհատ վերահյուսվում է խաղացկուն բառ-զարդանախշերի արտացոլքերի մեջ: Եվ ստեղծագործության այդ խորապատկերում նրանց հայելում բանաստեղծի կենդանի կերպարն է՝ ներքին մարդը, հավերժական ուղևորը, որը մարդեղանում ու վերամարմնավորվում է ամեն սերնդի հետ: Վերամարմնավորման ու վերակերպավորման այդ արվեստը, որ իր բանաստեղծությունն է, հոգևոր հեռանկար է բացում նրա համար գալիքում, և սա նրա գլխավոր գաղտնիքներից է, որ նա բացում է իր ընթերցողների առջև:

«Մատենանր» կենդանի բարբառ է, հարակալող խոսք, նրա ամեն տառը՝ բանաստեղծի մարմնի, իսկ բառը՝ հոգու փոխարեն, թախանձելու են Աստծուն՝ իբրև «մշտնջենաւոր ձայնարկու», նրանով բոլոր աղոթողների և ընթերցողների հետ, և նրանց աղերսների հետ հնչելու է իր «անեղծական» ձայնը.

Եւ քանզի անդառնալի ուղւոյն յիշատակ
Աստեացս պարտեաց զայս կտակ թողի՝ որոց ընթեռնուն,
Իմովս բանիւ առ Աստուած կարդալ հանապազարդութեամբ,-
Այս կացցէ սահման յանձնառական խոստովանութեան
Մշտնջենաւոր ձայնարկու առաջի քո, Ամենակալ,
Զոր գիրդ՝ ընդ մարմնոյս, եւ բանդ՝ ընդ հոգւոյս
Զանսահմանելիդ միշտ թախանձեսցէ,
Իբր յանեղծական մաղթողէ ընկալեալ աղերս ի յիմոյս ձայնէ,
Բարեգութ, մարդասէր, աւրհնեա՛լ յաւիտեանս:
Ամէն:

(ԾԳ,Ե)

«Մատենանր» միջնորդ է Աստծո և մարդկանց միջև, որով նրանք փրկության են արժանանալու, բայց միջնորդ է նաև բանաստեղծի և ընթերցողների, բանաստեղծի և սերունդների միջև: Ընթերցմանը, աղոթասացությանը տրվում է ծիսական նշանակություն: Այդ անմիջական, հարակալող կապի, այդ մշտատև

հաղորդակցութեան շնորհիվ բանաստեղծի ձայնը, շունչը վերակենդանանալու է, նա վերամարմնավորվելու, վերապատկերվելու, «վերանկարվելու է վերին, երկնային Մատեանում»՝ կրկին միախառնվելով Աստծո արարչագործ տարերքին:

Եւ արասցէ՛ս զսոյն ընթերցողացն ի սիրտս յստակս՝
 Բժշկութիւն հոգւոց և մաքրութիւն յանցանաց,
 Թողութիւն պարտուց և արձակումն մեղաց կապանաց:
 Եղիցի՛ բղխումն արտասուաց սովաւ վարժելոցն,
 Եւ պարգեւեալ տացի՛ ի ձեռն սորին ապաշաւ ըղձից:
 Շնորհեսցի՛, Տէր, եւ ինձ ընդ նոսին առ ի քէն զղջումն կամաց,
 Եւ նոցա իմովս ձայնիւ՝ շունչս բարեհամբոյրս,
 Նուիրեսցի՛ վասն իմ այսու մատենիւ պաղատանք նոցին
 Եւ բանիւ այսու հեծութի՛ւն նոցին ընդ իմ խնկեսցի,
 Ընդ համբոյր ճաշակման այսր ողբերգութեան՝
 Շնորհ լուսոյ քոյ մտեալ բնակիցէ:
 Եթէ ելցեն ինձ բարեպարիշտք ընծայիլ սովաւ,
 Ընկալ՛ կենդանեաւք վասն քո, գթած, եւ զիս ընդ նոսա...
 Եթէ հեծութիւնս աստուածահաճոյս
 Ի ձեռն այսր բանի ի գաղտնեաց ուրուք յառաջ եկեսցէ,
 Աւգտեցա՛յց քեւ, բարձրեալ, եւ ես ընդ նոսա:
 Եթէ ձեռն մաքուր, խնկով հանդերձեալ, առ քեզ համբարձցի,
 Հասցէ՛ միասցի ընդ իմս ձայնի
 Եւ աղաչողացն աղերս՝ յառաջ մատուցեալ:
 Եթէ պաղատանս բազմապիսիս ընդ իմս երկնեսցի,
 Կիցի՛ եւ ինձ քեւ վասն սորին կրկին նուիրեալ:
 Եթէ յարգեսցի այս անձին բանի պատարագ՝ քեզ ի հաճութիւն,
 Նախայլոցն ընդ իս քեւ ընծայեսցի:

(Գ,Գ)

Սա է նրա «հավերժ վերադարձի», «հարակայութեան» գաղտնիքը: Նա բարձրակացնում է նաև ընթերցողի դերը, որը կենդանի կապ է պահպանում բանաստեղծի հետ, վերամարմնավորում, վերակենդանացնում է նրան և աղոթում նրա հետ «համաշնչապես»՝ մտնելով «մշտնջենական» աղոթքի սրբազան ծիսակարգի մեջ: Բանաստեղծն ու ընթերցողը կարծես փոխում են տեղերը, և ընթերցողն է յուրատեսակ միջնորդ դառնում Աստծո և բանաստեղծի միջև: Եվ այս խորհրդավոր եռանկյունին ընկած է նրա հավիտենաբանութեան հիմքում: Իսկ հիմքերի հիմքում «աստվածաշունչ» խոսքի զորութեան արվեստն է, որ կենարար է բոլոր ժամանակների, բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների, բոլոր ընթերցողների ու «Մատեանով» աղոթողների համար:

Պատմեսցի՛ ի յականջս ազգաց
 Եւ քարոզեսցի՛ ի լուր ժողովրդոց,
 Նկարեսցի՛ ի դրունս իմաստից
 Եւ տպաւորեսցի ի սեամս զգայարանաց,
 Իբր կենդանեաւք զիմս պատմեսցէ...
 Զի թէպէտ վախճան ընկալայց իբր զմահացու,
 Այլ յարակալութեամբ բանի այսր սոփերի
 Գրեցա՛յց կենդանի:

(ԶԸ, Բ)

*

Այնուամենայնիւ՛ ժամանակակից մարդու համար գաղտնիք է մնում ինչպե՞ս կարող է բանաստեղծը անցյալը վերակենդանացնել իր ներաշխարհում, տեսողություն տալ ներքին մարդուն, ներապրել լինելության շղթան, սերունդների փոխկանչը, ոգեկոչել, զգալ գալիքը, ապագա ընթերցողներին, ներհյուսել նրանց ողբամատյանի զգայացունց նվագներին և այդ հոգեպարար համանվագը լսելի դարձնել Աստծուն՝ մարդկային պատմության ցնցումների, հեղաբեկումների, ալեկոծումների մեջ շխորտակելով հոգին, որն իր մեջ է ներառել համայնը, համընդհանուրը, որ բարբառում է համայն մարդկության, Աստծո բոլոր արարածների և տիեզերքի անունից, վերառաքման պարունակներում մաքրագործել և պայծառացնել աշխարհն այնպես, որ շողա նրա վերերկրային իմաստը, աստվածային խորհրդանշանը, զարդանախշը, ինչպե՞ս կարող է «հոգիանալ» և միախառնվել Սուրբ Հոգու մշտաշարժ, «մշտագլուտ» արարչագործությանը, որ բանաստեղծն իր ստեղծագործող «մատների շառավիղով» միանա Արարչի աջին, իբրև նրան «համացեղ» էություն, և, վերջապես, ինչպե՞ս կարող է նա գոյության ահեղ հանգույցն արձակելուց հետո, այն նորից հանգուցել գալիքին հղված իր «Ողբամատեանով»՝ պահպանելով ինքնությունը, դեմքը, կերպարը, բարբառը, շնորհը, հոգևոր ծիրն այնտեղ, ուր միանում են բոլոր ծիրերը...

Ընթերցողն անվերապահորեն հավատում և տրվում է Նարեկացուն: Եվ նրա խորհրդավոր ընթերցման իմաստը հենց այդ գաղտնիքներին հաղորդվելու մեջ է:

Գրիգոր Նարեկացին իր ահեղ հարցումներով, որոնք ահագնանում են նրա ճյուղավորվող խոսքի ալբերախումների հետ՝ միանում է իր մեծ նախորդներին՝ «մշտնջենավոր ձայնարկուններին»՝ Հոբին, Սողոմոնին, Մաղմոսողին, մարգարեներին, հարասելով նրանց, ուժգնացնելով նրանց խոռվքներն ու ահագանգերը:

Եվ, այնուամենայնիւ, ո՞րն է նրա հարակալության գաղտնիքը՝ աստվածայինի կենդանի զգացողությա՞ն, ներշնչանքի ուժգնությա՞ն, հոգևոր հեռա-

նկարի համապատկերի՞, աստվածայինին միախառնված ստեղծաբանություն, ներքին զողանջների ու արձագանքների մե՞ջ, որ սփռում են աշխարհի ծագերին նրա ողբերն ու ներբողները, ավետելով «նորասացիկ բանաստեղծություն» ծնունդը, որի «բազմաստեղնեան դրուագ»-ները ի մի են բերվում նրա անպարագիծ, աստվածային «Մատեանի» մեջ՝ իբրև «հրաշակերտություն միագոյ իրի» , որի ամեն նվագին Աստծո շունչն է խառնված:

Բոլոր այս հարցումները պատասխան չունեն, քանի որ առնչվում են գոյություն առեղծվածներին, որոնք հավերժորեն տանջել են մեծ մտածողներին:

Բայց Նարեկացին ընթերցողին ներշնչում, համակում, հափշտակում, զմայլում է իր «խոսքի գորություն արվեստով» , որի ակունքը, սկզբնաղբյուրը հոգեկիր բառն է, բառն՝ իբրև հոգևոր մարմին, իբրև աստվածային էություն, վերառաքման շղթայում զնգուն, զողանջող մի օղակ, բառ-հրեշտակ, բառ-աստվածություն: «Խնչ կա ավելի չքնաղ, քան խոսքը», - ասում է բանաստեղծը.

Քանզի գիա՞րդ ոչ արդեւք չքնաղ քան զբան...

Իբր կայծակն լուսոյ՝ պահեցեալ ի միտս եւ յոգի,

Որպէս զհուր նշանաւոր եւ զարմանաւոր թանձրամած...

(ԺԱ, Բ)

Մի այլ հատվածում նա երկրորդում է իրեն՝ բանաստեղծելու արվեստը բանաձևելով իբրև՝

Ձբանիդ զաւրութեան իմաստից կայծակն

Ի գործի ազգման լեզուիս շարժութեան...

(ԻԷ, Ե)

եվ կամ.

Մի՛ խզեր զկապ միութեան ընդ քեզ սիրոյն

պնդութեան,

Մի՛ մերժեսցես զարուեստ զաւրութեան լեզուոյս

յարմարութեան...

(ՀԸ, Գ)

Բանաստեղծը խոսում է իր ներշնչանքի, լեզվական հափշտակության մասին, ընկալելով այն իբրև աստվածային հրաշք, «հրաշափառ բարեգործություն»:

Հրաշափառապէս բարեգործեսցես, Բանդ կենդանի,

Ինձ խաւսողութիւն անսայթաքելի:

(ԺԲ, Զ)

Աստված, իբրև «ամենարվեստ», գերագույն արվեստագետ, բանաստեղծի համար առաջին հերթին «կենդանի բարբառ է» (ԺԹ, Ա), որ խոսքի շնորհ է տվել իրեն:

Այսպես բանաստեղծությունը դառնում է գերագույն աստվածաբանություն, բանաստեղծը՝ Աստծո պատգամախոս:

Նրա բառաշխարհը բոլորովին նոր է, հանկարծագրուտ են նրա բառերը, որոնք բառ-բանաստեղծության արժեք ունեն: Նրանց մեջ հոգևոր հսկա ներուժ է խտացած, որ նրանք արտածում են լուսեղեն բխումներով: Ահա այդ ճառագայթման, այդ հարաշարժության ու ներթափանցման բացառիկ ուժի մեջ է նաև նրա գաղտնիքը, ահեղ հարցումների պատասխանը, հակառակ դեպքում այն կմնար անթափանց քողածածկույթի տակ, մինչդեռ արտահայտվել է հոգևոր մաքրամաքուր բխմամբ, պայծառ շիթարձակումով:

Եվ խոսքն այստեղ նոր բառաշխարհի, հազարավոր նորաբանությունների ու նորակազմությունների մասին չէ միայն, այլ հոգևոր նոր տարածքների, ներտիեզերքի մասին, ուր ոտք է դնում բանական մարդը, և որը նա շնչավորում է աստվածարյալ, կենարար խոսքով:

Բանական լույսի այս պաշտամունքն, ահա, ծնում է նոր խոսք, նոր ներմարդություն, իր մեջ առնելով համաշխարհը՝ իբրև «մշտնջենաւոր ձայնարկու» դառնալով սերունդների հավերժական ուղեկիցը:

Եվ դարձյալ հարկ ենք համարում շեշտել նրա ստեղծագործության գլխավոր հղացքներից մեկը, որով նա առանձնանում է բոլոր ժամանակների բանաստեղծներից՝ «երկրային, մարմնավոր» պատկերներով թափանցելով աստվածային նվիրապետության, «երկնային քահանայապետության» ոլորտները՝ իրար շաղկապելով դրանք և միեղեն դարձնելով այդ լուսավոր բխումները:

Նա իր բառաշխարհը մտցնում է գոյաբանական շրջապտույտի մեջ, միջնաշխարհ ստեղծելով աստվածային ոլորտների և մարդու միջև:

Եվ այս տիեզերական շրջապտույտի մեջ նա հատուկ սահմանում է ոչ միայն Բանաստեղծի, ոչ միայն նրա համաքրիստոնեկան, համատիեզերական լսարանի, այլ առանձին վերցրած ամեն ներանձնացյալ աղթողի, ընթերցողի դերը, որը ժամանակային սահմանափակումներ չի ճանաչում: Ընթերցողը դառնում է նրա ստեղծագործության համամասնակիցը, ոչ միայն «ի խորոց սրտի» վերապրելով այն, ոչ միայն կենսագաղտ ստեղծելով նրա հարակալության համար, այլև կենդանացնելով նրա կերպարը, միախառնվելով նրա արարող շնչին, ինչպես բանաստեղծն էր ստեղծագործում Աստծո հետ «համաշնչապես»:

Եվ այս եռամիասնությունը, այս հանճարեղ հղացքն է ընկած Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության, հատկապես նրա «Մատեանի» հիմքում:

Աստծուն և գալիք սերունդներին ուղղված վերժամանակյա նրա խոսքը անմիջական կապի մեջ է յուրաքանչյուր ընթերցողի հետ, ուղղված է հենց նրան, և, թերևս, սա է նրա բանաստեղծության գերագույն գաղտնիքը, որ միշտ այժմեական է պահում այն: